

SÕNA *KORTS* PÄRITOLUST¹

IRIS METSMÄGI

Annotatsioon. Artiklis selgitatakse sõna *korts* päritolu, analüüsides seda samatähendusliku eesvokaalse murdesõna *körts* ning teiste *kort(s)*-, *kört(s)*-tüveliste (murde)sõnade *kört*, *kortsik*, *körtsik* 'seelik', *kortsima* 'nõeluma, halvasti õmb-
lema', *körtmä* 'krookima, voltima' jt kontekstis. Jõutakse järeldusele, et sõnad *korts* ja *körts* on tuletatud alamsaksa keelest laenatud tegusõnadest *kortsima* ja *körtmä* (< keskalamaksa *schorten*), mis võivad kajastada laenuallika varieeruvat hääldust. Teise võimalusena on *korts* ja *körts* nimisõna *kört* 'seelik' (< keskalamaksa *schorte*) *s*-elemendiga laiendatud tüvevariandid eeldusel, et sellelgi alamsaksa sõnal oli kaks hääldusvarianti. Vastastikku on üksteist mõjutanud ka *korts* ja *körts* ning tüve *kört* 'seelik' tuletised *körtsik* ja *kortsik*.

Võtmesõnad: eesti keel, eesti murded, alamsaksa laenud, tüvede varieerumine, laensõnade mугanemine, leksikoloogia, etümoloogia

Sõna *korts* tähendab kirjakeeles 'naha, riide vms lõtvumise, kurdumise, kirtsu tõmbumise tulemusena tekkinud joon, kurd, vaoke v volt' (EKSS 2: 474–475). Murdes märgib see ka konkreetsemat õmblusterminite tähendusega 'madal volt, kurd, krooge' (EMS III: 722–723). Sõna on tuntud kõigil murdealadel, rohkem siiski Põhja-Eesti mandril: R Khk Põi Mär Kse Pä Ris JMd Koe ViK IPõ Plt KJn San Har Rõu Plv (EMS III: 722; EMSUKA). Põlvast ja Rāpinast on kirja pandud tähendus 'lõhe leivakoorikus, sellise lõhega leivatükk' (EMS III: 723; EMSUKA). Päritolult on sõna *korts* peetud (vähemalt osaliselt) deskriptiivtüveks. SKESIS ja SSAs esitatakse see sõna artiklis *kurttu* 'korts, krimps; kurd' (eesti vaste *kurd*) võrdlusmaterjali seas koos järgmiste läänemeresoome sõnadega: karjala *kurttsa*, *kurtšu* 'korts, kurd', *kurtšistuo* 'kortsuda', lüüdi *kurtšistuda* 'kuivades kortsu tõmbuda', vepsa *kurtš* 'sõlm; paistetud', *kurtšistuda* 'keha kõveraks, otsaesist kortsu tõmmata' (SKES 2: 247; SSA 1: 451, vt

¹ Uurimistööd on rahastanud ETF 9367.

ka Raun 1982: 49 ja EES: 179). Ka Julius Mägiste käsitleb sõnu *korts* ja *kurd* koos, ühe deskriptiivse sõnaperena, nimetades samu läänemeresoome vasteid (EEW III: 961–962). Kõigi nende läänemeresoome sõnade puhul on peetud võimalikuks vene sõna *кóрчить* 'kõveraks v krampi kiskuma v tõmbama', *скóрчить id.*, ka 'kõssi v kõverasse kiskuma' (vrd ka *скóрчить гримасы* 'grimasse tegema' (VES 2: 550)) teatud mõju (SKES 2: 247; SSA 1: 451). Julius Mägiste hinnangul ei ole vene mõju väljastatud, kuid tõsiselt ta sellega ei arvesta (vt EEW III: 962). Julius Mägistel ei ole jäänud samas tähelepanuta sõna *korts* murdeline eesvokaalne paralleel *kõrts* 'volt, korts', samuti häälikuliselt ja tähenduselt lähedane murdesõna *kört* 'volt, krooge' ning vähemalt vormiliselt sõnadega *korts* ja *kõrts* seostatavad *kortsik* ja *kõrtsik* 'seelik' (EEW III: 961). Kahte viimati nimetatut peab ta teisel üksnes sõnadest *korts* ja *kõrts* rahvaetümoloogiliselt mõjutatud tuletisteks, kuna algselt on nende sõnade tüvi sama mis *kört* 'seelik' (EEW IV: 1160). Viimati nimetatut on keskalamaksaks laen, millest lähemalt edaspidi. Sõnu *kõrtsik* ja *kortsik* 'seelik' ning *kõrts* seostatakse etümoloogiliselt tüvega *kört* 'seelik' ka soome etümoloogiasõnaraamatutes (SKES 2: 266; SSA 1: 485).

Eespool esitatust jääb paratamatult mulje, et eesti murretes on kõrvuti enam-vähem identse tähendusega tagavokaalne *korts* ja eesvokaalne *kõrts*, mis on aga erineva päritoluga (läänemeresoome tüvi ja uuem laen) ning mille häälikuline lähedus ja tähenduse sarnasus on seega juhuslikud. Kuna sellise olukorra tõele vastavus äratub kahtlust, siis väärub nende sõnade päritolu uut analüüsi.

Sõna *korts* etümoloogilise seose tüves afrikaati sisaldavate eespool nimetatud läänemeresoome sõnadega, nagu karjala *kurttsa*, *kurttsu*, teeb küsitavaks esisilbi vokalism: teiste läänemeresoome keelte esisilbi *u*-le ei vasta eesti keeles harilikult *o*. Vokaalierinevuse tõlgendamine onomatopoeetilistele ja deskriptiivtüvedele iseloomuliku häälikuvaheldusena (vrd nt *sorisema* ja *surisema*) on siinsel juhul kaheldav, sest sellise tüve varieerumise korral on tavaliselt mõlemal variandil sugulaskeeltes vasteid. Tõsi, kõnealusel sõnal esineb eesti murretes ka *u*-line variant *kurts* Jäm Khk VII Rei Han (EMS IV: 100), mida SKESis ja SSAs mainitaksegi käsitletavas seoses esikohal. Kuid variantide *korts* ja *kurts* taustal ei ole tõenäoliselt deskriptiivsus, vaid pigem eesti murretes mõningal määral leiduv *o ~ u* vaheldus (vt nt Juhkam, Sepp 2000: 15; Lonni, Niit 2002: 26, 27–28), sest murrakud, kus variant *kurts* esineb, kuuluvad just saarte ja läänemurde alla, millele *o ~ u* vaheldus on iseloomulik. (Adverb *kurtsu*

'kortsu' on tuntud siiski ka Võnnus ja Harglas, saarte murde alalt lisandub Emmaste, vt EMS IV: 100.) Etümoloogiline seos idapoolsete läänemeresoome keelte sõnadega oleks seega mõeldav vaid juhul, kui variant *kurts* oleks esmane ning *korts* teisene, kuid variantide esinemus eesti murretes kinnitab enim vastupidist.

SKESi, SSA ja EEW käsitlused viitavad ka võimalusele seostada sõna *korts* (ning *kurts*) tüvega *kurd* 'väike volt v piklik korts' (EKSS 2: 583), 'volt, krooge; korts, krimps, vaoke' (EMS IV: 66), soome *kurttu*. Kui SKESis ja SSAs mainitakse sealjuures üldisemalt sõnade deskriptiivsusest tulenevat häälikulist kõikumust (SKES 2: 247; SSA 1: 451), siis Julius Mägiste on EEWs konkreetsem, öeldes, et *rts*-ühend võib olla kujunenud *rt*-ühendist ja deskriptiivsest elemendist (EEW III: 961). Ta peab silmas, et eesti keeles võidakse moodustada nimisõnade uusi tüvevariante liitelaadse elemendi *-s* lisamise teel. Nõnda on kujunenud *roots* sõnast *rood* (EEW VIII: 2538–2539) ja *nõps* sõnast *nööp* või *nöbi* (EEW VI: 1802, vt ka Vare 2012 2: 68; lisa sellise malli ja selle järgi moodustatud sõnade kohta vt Vaba 1998: 178–179). Sõna *kurd* kõrval esineb murretes ka samatähenduslik *kord* (omastav *korru*, *-o*) (EMS III: 672). Sõna *korts* oleks niisiis moodustatud *s*-elemendi lisamise teel sõnast *kord* ning *kurts* sõnast *kurd*. Variantidest *kurd* ja *kord* ei saa ühte teisest oluliselt domineerivamaks pidada, mõlemal on üsna võrdne levila: *kurd* esineb saarte murdes ja üksikutes Läänemaa murrakutes (EMS IV: 66; EMSUKA), *kord* läänemurdes (EMS III: 672; EMSUKA). Seega on seletus eesti keeleainestikust lähtudes arvestatav. Küsimusi tekitab siiski asjaolu, et *korts* on levinud märksa laiemalt kui *kord* ja *kurd*, sealhulgas Ida-Eestis (vt ka kaart 1), samuti see, et *kord* ja *kurd* esinevad murretes üsna võrdselt, kuid *kurts* on *kortsu* kõrval väikese levikuga. Kaheldav on aga kaugemate läänemeresoome keelte sõnade, nagu karjala *kurttša*, *kurttšu*, etümoloogiline seos tüvega *kurd* ~ *kord*, sest sel eesti tüvel puuduvad lähemates läänemeresoome keeltes vasted peale soome sõna *kurttu*. Välistamata päriselt võimalust, et sõna *korts* on moodustatud *s*-elemendi abil ebaselge päritoluga tüvest *kurd* ~ *kord*, keskendub käesolev artikkel teistele võimalustele.

Sõna *korts* päritolu selgitamisel ei tohiks vaatlusest kõrvale jätta selle eesvokaalset paralleeli, murdesõna *körts* '(naha-, riide-) korts; volt', mille levik on sõna *korts* omast kitsam ja lõunapoolsem: Kuu Hää Juu Koe Kod M TLä Kam Vid (EMS IV: 620; EMSUKA). Hanilas on sõna *körts* kasutatud halvasti ömmeldud rõiva kohta (*ibid.*). Ees- ja tagavokaalse

tüvevariandi vaheldus on eesti keeles ja teistes läänemeresoome keeltes küllaltki harilik, seda nii ühe keele piires kui ka keeltevahelises võrdluses. Rööpne ees- ja tagavokaalne tüvevariant on üldlevinud onomatopoeetiliste tüvede puhul, nt *kahisema* ja *kähisema*, aga ka muudel juhtudel, sealhulgas laentüvede puhul. Eesti murretes ja vanemas kirjakeeles esineb esisilbis taga- ja eesvokaali vaheldust mõnes alamsaksa laenus, nt *vooder* ~ *vööder*, *proovima* ~ *pröövima*, *moorima* ~ *möörima*; *o* ~ *ö* vaheldus lähtub siin laenuandjakeele varieeruvast hääldusest (metafooniata ja metafooniline), mis peegeldab Baltimaadele tulnud alamsaksa siirdlaste erinevat murde- tausta (Ariste 1972: 96, 1981: 102).

Nagu juba märgitud, on sõna *körts* etümoloogiliselt seostatud sõnaga *kört* 'seelik'. Seos on semantiliselt ja vormiliselt mõeldav. Laiema, värv- liga seeliku valmistamiseks tuleb riidet krookida või voltida, kortsuliseks teha. Eespool oli juba juttu nimisõnade uute tüvevariantide moodustami- sest eesti keeles liitelaadse *s*-elemendi abil. Sõna *kört* 'seelik' tuntakse lääne- ja Mulgi murdes ning nende naabermurrakutes (Muh Khn SJn Vil); Kaarma ja Põide murrakus on sõna kasutatud lühikese kitsa rõivaeseme tähenduses (EMS IV: 618; EMSUKA). Sõna on laenatud (kesk)alamsaksa keelest (Streng 1915: 88–89; Ariste 1940: 14; Liin 1968: 262; EEW IV: 1160): < keskalamsaksa *schorte*, *schörte* 'lühike puusade ümber kantav riietuse, põll, alakeha kattev osa turvistikul' (SchL 4: 121; Kluge 2002: 828; EWD: 1250). Häälikuliselt ei saa välistada ka laenamist rootsi kee- lest: < *skört* 'hõlm; kuuesaba; jaki, kuue alaosa', mida on samuti paku- tud (Saareste 1922: 19, 1924: 166; SKES 2: 266; SSA 1: 485, SKES ja SSA möönavad ka võimalikku alamsaksa mõju). Kuna sõna esineb juba Georg Mülleril (... *tegisit heñesalle Schörti* ..., vt Habicht jt 2000: 171) ja rootsi sõna on omakorda keskalamsaksa laen (Hellquist 1922: 779), siis on keskalamsaksa laenuallikas tõenäolisem või ei saa seda vähemalt ühe võimalusena arvestamata jätta (vt ka Oja, Metsmägi 2013: 187). Võib oletada, et kõnealust keskalamsaksa sõna *schorte*, *schörte* on samuti hääldatud kahte viisi (kirjapilt *schorte* võib edasi anda nii *o*-list kui ka *ö*-list hääldust). Üldisem on ilmselt olnud *ö*-line hääldus: nt EWDs, kus keskalamsaksa sõnade metafooniati märgitakse, esitatakse see sõna ainult kujul *schörte* (EWD: 1250). Metafooniati kinnitab ka alamsaksa keelest laenatud rootsi *skört*. Kuid vanemas eesti murdekeeles on sõnast *kört* kirja pandud ka *o*-line variant *koört* (Wiedemann 1973/1893: 363). Laenuallika *ö*-lise ja *o*-lise variandi vaheldust võiksid kinnitada ka eesti rööpsed

tuletised *körtsik* (*körssik*, *körsik*) 'kroogitud seelik' (EMS IV: 620) ja *kortsik* (*korsik*, *korssik*) 'lai kroogitud või volditud seelik; krooge' (EMS III: 723–724). Murretes on rohkem levinud *körtsik* IisR Muh Tor Saa Juu Tür Koe Sim ILõ VIPõ Trv Puh Nõo TMr (EMS IV: 620; EMSUKA). Tagavokaalne *kortsik* on tuntud tähenduses 'seelik' Kuu Jür JMd Koe Sim I Ksi Plt, selle kõrval on sõna registreeritud tähenduses 'krooge' (VJg) ning adjektiivsena tähenduses 'kortsudega' (Iis) (EMSUKA; EMS III: 723)². Teisiti on esisilbi *o* ja *ö* vaheldust selles tuletisepaaris seletanud Andrus Saareste, kelle arvates *o* sõnas *kortsik* on kujunenud sõna *korts* mõjul (Saareste 1924: 166). Murdelevik sellele vastu ei räägi, aladel, kus tuntakse sõna *kortsik*, tuntakse ka sõna *korts* (viimati nimetatu levikuala on ulatuslikum). Andrus Saareste seisukohale on lähedane Julius Mägiste eespool juba mainitud arvamus, et *körtsik* ja *kortsik* on rahvaetümololoogiliselt mõjutatud sõnadest *körts* ja *korts* (EEW IV: 1160). Algselt seostavad mõlemad sõnu *körtsik* ja *kortsik* tüvega *kört* 'seelik' (Saareste 1924: 166; EEW 4: 1160). Märgitagu, et sõnade *körtsik* ja *kortsik* tuletamisel tüvest *kört* (~ *kort*) ei tarvitse tingimata oletada rahvaetümololoogilist seostamist sõnadega *körts* ja *korts*. *s* võib olla ka siirdehäälik või tekkinud mõne teise sõna analoogial, kus *s* kuulub tüvesse. Niisiis ei saa välistada võimalust, et *korts* on saadud laentüve *kört* varem kuigivõrd esinenud (laenuandjakeele teist hääldusvarianti kajastavast) *o*-lisest rööpvariandist *kort* sellele liitelaadse elemendi *-s* lisamise teel.

Sõnade *korts* ja *körts* kujunemise kohta võib esitada veel ühe seletuse. Nende sõnade päritolu käsitlemisel ei tohi tähelepanuta jätta ka eesti murretes ja kõnekeeles tuntud *kört(s)*- ja *kort(s)*-tüvelisi tegusõnu.

körtmä 'krookima, kurrutama, voltima', levik peamiselt lõunaeestiline: Kod Krk Hel T V (EMS IV: 620; EMSUKA);

körtsima KÕNEK 'kortsu, volti kokku tõmbama' (EKSS 2: 729), MRD 1. 'hooletult või oskamatult õmblema'; 2. 'kortsutama'; 3. 'kokku kasvama; kirmetuma', levik: IisR Han Kod (*körtsmä*) (EMS IV: 620; EMSUKA);

kortima 'voltima, krookima' Emm Phl (EMS III: 721)³;

² Sõnade *kört*, *körtsik* ja *kortsik* leviku koos teiste seelikut märkivate sõnadega on omal ajal kaardistanud Andrus Saareste (1938: kaart 9).

³ EMSis esitatakse samas sõnaartiklis ka *kortima* tähendused '(lasti) ümber tõstma' ja 'vähendama, maha võtma' (EMS III: 721). Kuna need tähendused on ilmselt teise päritoluga, on need siin kõrvale jäetud.

kortsima KÖNEK 'lappima, auku, katkist kohta kinni nõeluma; kiiresti, mitte eriti oskuslikult kokku, valmis õmblema' (EKSS 2: 475), MRD ka variandid *kořtsma*, *korssima*, MRD 1. 'oskamatult kokku õmblema või parandama; augukohta risti-rästi kinni nõeluma'; 2. 'krookima; voltima', levinud peamiselt Põhja-Eesti mandril: Kuu IisR Mär Han Juu Kos JJn Kad VJg Trm Lai Plt (EMS III: 724; EMSUKA)⁴.

Tegusõna *körtmä* 'krookima, kurrutama, voltima' on ilmselt laenatud alamsaksa keelest: < keskalamsaksa *schorten* 'lühendama; riietuseset või vms abil siduma, kokku tõmbama, sõlmima; põlguse märgiks nina kirtsutama' (SchL 4: 121), mida eeldatavasti võidi samuti murdeti hääldada nii *o*-lisena kui ka *ö*-lisena. (Julius Mägiste näib tuletavat tegusõna *körtmä* nimisõnast *kört* 'seelik'⁵ (EEW III: 961).) Alamsaksa tegusõna *schorten* on etümoloogiliselt seotud sõna *kört* 'seelik' laenuallikaga *schorte* (vt Kluge 2002: 828 märksõna *Schurz*).

Üksikutes murrakutes tuntud *körtsima* võib olla moodustatud *körtmä* tüvest liitelaadse *s*-elemendiga. Eesti keelest võib leida näiteid, kus tegusõnatüvel on selle elemendiga rööpvariant, vrd nt *kõmpima* ja *kõmpsimä*, *lontima* ja *lontsimä*, *tippima* ja *tipsimä*. Semantilisel on *körtmä* ja *körtsima* seos usutav, neid ühendab tähenduskomponent 'kokku tõmbama', mis iseloomustab nii krookimist, voltimist kui ka kortsumist, kortsu tõmbamist, hooletut õmblemist, samuti kokkukasvamist; pandagu tähele, et see tähenduskomponent on laenuallika puhul esile toodud.

Tegusõna *kortsima* on peetud rootsi laenuks: < rootsi *korta*, *avkorta* 'lühendama, kärpima' (EES: 179), st on arvatud, et see on sama päritolu soome murdesõnaga *kortata* 'korvata, tasuda, hüvitada, vähendada, lühendada; ühest kohast teise viia' (SKES 2: 220; SSA 1: 407), mille eesti vastena esitavad soome etümoloogiasõnaraamatud *kortida* tähenduses 'kahte tükki niimoodi kokku õmmelda, et need jäävad eripikkuseks' (SKES 2: 220), 'lühendada riiet õmmeldes' (SSA 1: 407). See kõrvutus ei ole veenev. Ei ole üldse kindel, et sõnal *kortima* oleks rootsi laenuallikale viitav tähendus 'lühendama': SSAs antud tähendus võib olla Wiedemannile tugineva SKESis esitatud tähenduse ekslik tõlgendus (vrd Wiedemann

⁴ EMSis esitatakse samas sõnaartiklis ka *kortsima* tähendus 'kraapima, lõhkuma' (Jäm Mus) ning üksikud kasutusjuhud, kus tähendus on ligilähedaselt 'askeldama, rahmeldama' (Jäm) või 'lohakalt käima' (Khk) (EMS III: 724; EMSUKA). Nendegi tähenduste levik on siin arvestamata jäetud, sest need võivad olla teist päritolu.

⁵ EEW III: 961 esitatud viide sõnale *kört I* 'jahusupp' on ilmnene näpuviga.

1973/1893: 349), mis EMSis näib olevat paigutatud 'voltima, krookima' alla, võrreldagu Emmastest pärit näitelausest *on teina pikem teina lühem riie, kordi see ära* (EMS III: 721). Täendus 'lühendama' puudub ka sõnal *kortsima*. Tähenduserinevuse tõttu on nende tegusõnade seos pakutud rootsi laenuallikaga kaheldav.⁶ Kuna *kortsima* tähendus kattub olulisel määral eespool käsitletud tegusõna *körtsima* tähendusega, siis tuleb selle laenuallikana pigem samuti arvesse juba nimetatud alamsaksa tegusõna *schorten*, täpsemalt selle *o*-lisena hääldatud variant. *s*-element on sel juhul eesti keeles lisatud, nagu sõnas *körtsima*. Hiiumaalt kirja pandud *kortima* 'voltima, krookima' võib olla sama alamsaksa laenu *s*-elemendita variant, kuid et teated selle sõna kohta on väga napid, tuleks siin järeldustega ettevaatlik olla.

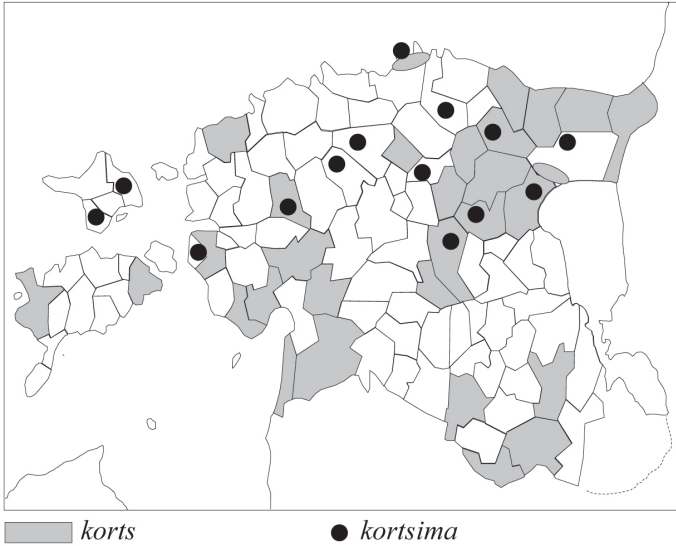
Seega võivad tegusõnad *körtmä* (*körtsima*) ja *kortsima* olla laenatud (kesk)alamsaksa keelest, kajastades laenuallika *schorten* kahte hääldusvarianti (vastavalt *ö*-list ja *o*-list). Sõnad *körts* ja *korts* võivad olla tuletatud nendest tegusõnadest. (Sünkroonselt aspektist on sõnade *korts* ja *kortsima* tuletussuhet nähtud vastupidisena, vt Vare 2012 1: 706.) Täendusseos tegusõnadega on otsesem kui sõnaga *kört* 'seelik': kokkutõmbamise, krookimise, hooletu õmblemise tulemuseks on kortsud, voldid. Siinkohal on kindlasti oluline, et murretes on tähenduses 'krooge, volt' tuntud ka *s*-elemendita nimisõna *kört*, mis on valdavalt levinud Lõuna-Eestis: Kod Hel Nõo TMr Ote San Kan Rõu Plv Röp Se (EMS IV: 619; EMSUKA). Semantikat ja levikut arvestades näib see sõna pigem olevat eesti keeles moodustatud tuletis tegusõnast *körtmä* kui nimisõna *kört* 'seelik' lisatähendus. Laenuallikate kaudu on *körtmä* ja *kört* 'seelik' etümoloogiliselt muidugi seotud, nagu juba mainitud.

Niisiis on eesti keeles nimisõna *korts* kõrval tegusõna *kortsima* ning nimisõna *körts* kõrval ka *kört* 'krooge, volt' ja tegusõna *körtmä* (ka *kört-sima*). Laias laastus on *o*-lised sõnad levinud Põhja-Eestis, *ö*-lised aga Lõuna-Eestis (vt kaardid 1 ja 2)⁷.

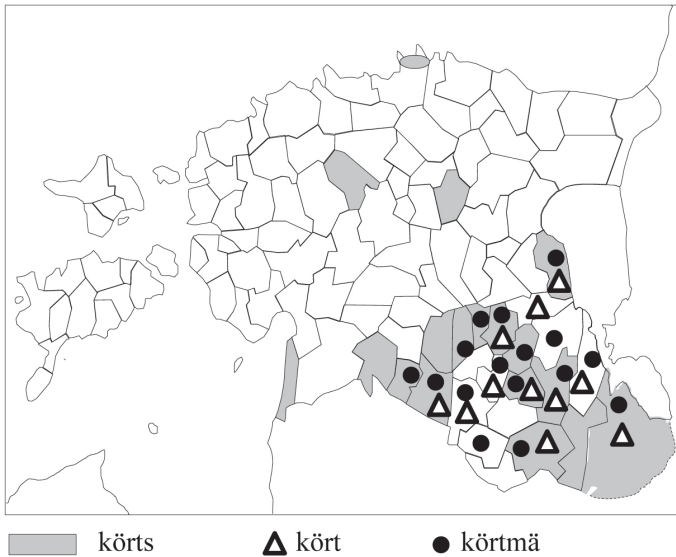
⁶ Kõnealuse rootsi laenuallikaga võib nõustuda sõna *kortima* puhul tähenduses 'vähendama, maha võtma'. Selle tähenduse kohta on EMSUKAs ainult üks kindel teade, Abruka saarelt kirja pandud näitelause *minevasta saime nelikümmend* [rubla], *aga see `aasta korditi maha, saame kolmkümmend* (EMS III: 721; EMSUKA).

⁷ Kaardid on koostanud Vilja Oja.

Kaart 1. *Korts* ja *kortsima* eesti murretes

Kaart 2. *Körts*, *kört* 'krooge, volt' ja *körtmä* eesti murretes

Kuigi ei ole võimalik osutada *ö*-liste ja *o*-liste sõnade täielikku sümmeetriat, tohiks siiski uskuda, et mõlemad sõnarühmad lähtuvad eesti keelde laenatud alamsaksa tegusõnast *schorten*. Vormiliselt on laentüvi edasi arenenud teiste eesti sõnade eeskujul, lisatud on *s*-element. Oma osa võib olla sõnade *korts* ja *körts* kujunemisel ka sõnal *kört* 'seelik', mille laenuallikas keskalamsaksa *schorte* on tegusõnaga *schorten* etümoloogiliselt seotud. Vastastikku on üksteist mõjutanud arvatavasti ka sõnad *körts* ja *korts* ning sõna *kört* 'seelik' tuletised *körtsik* ja *kortsik*, kuid ühte mõjusuunda on siin raske teisele eelistada.

Lühendid⁸

IisR – Iisaku (kirderannikumurre); ILõ – idamurde lõunaosa; IPõ – idamurde põhjaosa; TLä – Tartu murde lääneosa; ViK –Virumaa (keskmurre); VIPõ – Põhja-Viljandimaa

Kirjandus

- Ariste, Paul 1940.** Georg Mülleri saksa laensõnad. (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B XLVI, 1.) Tartu. [2. trükk: Paul Ariste 2010. Sõnalaenuõbu. Koost. Peeter Olesk. Tartu: Ilmamaa, 19–72.]
- Ariste, Paul 1972.** Das Niederdeutsche im Estnischen. – Советское финно-угроведение VIII (2), 91–99.
- Ariste, Paul 1981.** Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega. Tallinn: Valgus.
- EES** = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. Eesti etümoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EEW** = Julius Mägiste 1982–1983. Estnisches etymologisches Wörterbuch. I–XII. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKSS 2** = Eesti keele seletav sõnaraamat. 2, 2009. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EMS** = Eesti murrete sõnaraamat. I–V. Eesti Teaduste Akadeemia. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1994–2013.
- EWD** = Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. 1993. 2. Auflage, durchgesehen und ergänzt von Wolfgang Pfeifer. [1. Auflage 1989.] Berlin: Akademie Verlag.

⁸ Esitatud on üksnes need lühendid, mida aastaraamatu lühendinimestikus pole.

- Habicht jt 2000** = Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop. Georg Mülleri jutluste sõnastik. Toim. Jaak Peebo. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 12.) Tartu.
- Hellqvist, Elof 1922.** Svensk etymologisk ordbok. Lund: C. W. K. Gleerups Förlag. <http://runeberg.org/svetyim/> (15.01.2015).
- Juhkam, Evi, Aldi Sepp 2000.** Läänemurde tekstid. (= Eesti murded VIII.) Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Kluge 2002** = Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. [1. Auflage 1883.] Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Liin, Helgi 1968.** Alamsaksa laensõnad 16. ja 17. sajandi eesti kirjakeeles. Väitekiri filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Juhendaja P. Palmeos. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.
- Lonn, Varje, Ellen Niit 2002.** Saarte murde tekstid. (= Eesti murded VII.) Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Oja, Vilja, Iris Metsmägi 2013.** Laensõnade tähendussuhetest. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 9. Toim. Helle Metslang, Margit Lange-mets, Maria-Maren Sepper. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 181–194. <http://dx.doi.org/10.5128/ERYa9.12>.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etimoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Saareste, Albert 1922.** Etimoloogilised märkused I. – Eesti Keel 1, 15–24.
- Saareste, Albert 1924.** Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes. I. Analüüs 60 kaardi ja 1 skeemiga. Résumé: Du sectionnement lexicologique dans les patois estoniens. I. Analyse avec 60 cartes et 1 esquisse schématique. (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B VI, 1.) Tartu.
- Saareste, Andrus 1938.** Eesti murdeatlas I. Atlas des parlers Estoniens I. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- SchL 4** = Karl Schiller, August Lübben 1878. Mittelniederdeutsches Wörterbuch. Vierter Band (S–T). Bremen: Verlag von J. Kührtmann's Buchhandlung. <http://www.rzuser.uni-heidelberg.de/~cd2/drw/s/Sa-schm.htm#Schiller-Lubben> (13.01.2015).
- SKES** = Erkki Itkonen, Yrjö H. Toivonen, Aulis J. Joki 1955–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja. I–VII. (= Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SSA** = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1–3, 1992–2000. Päätoim. Erkki Itkonen, Ulla-Maija Kulonen. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

- Streng, H[arry] J[ohannes] 1915.** Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakeielessä. Helsinki: Suomal. Kirjall. Seuran Kirjapaino Osakeyhtiö.
- Vaba, Lembit 1998.** Die Rolle des altpreussischen Sprachmaterials in etymologischen Untersuchungen ostseefinnischer Baltismen. – Colloquium Pruthenicum secundum. Ed. Wojciech Smoczyński. Kraków: Universitas, 177–185.
- Vare, Silvi 2012.** Eesti keele sõnapered 1–2. Tänapäeva eesti keele sõnavara struktuurianalüüs. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- VES 2 = Vene-eesti sõnaraamat.** Русско-эстонский словарь. 2, 2000. Teine, parandatud trükk. Toim. Helle Leemets, Henn Saari, Rein Kull. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 (1893).** Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

Sõnavarakogud

EMSUKA = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Tallinnas Eesti Keele Instituudis.

The etymology of Estonian *korts* ‘wrinkle, fold, crease’

IRIS METSMÄGI

The Estonian word *korts* ‘wrinkle, fold, crease’, dial. also ‘tuck, ruffle’, is considered to be a descriptive Finnic stem with possible cognate language equivalents Karelian *kurttsa*, *kurttsu* ‘wrinkle, fold’, Ludic *kurtšištuda* ‘to shrivel’, Veps *kurtšištuda* ‘to double up, to wrinkle up one’s forehead’. The vowel correspondence of Estonian *korts* and the mentioned Finnic words is unusual: in general, the equivalent of the Finnic *u* in Estonian is *u* rather than *o*.

Besides the word *korts* with a back vowel in the first syllable, there is the word *kõrts* in Estonian dialects, meaning the same, with a front vowel in the first syllable. The word *kõrts* is considered to be etymologically connected with the word *kört* ‘skirt’, < Middle Low German *schorte*, *schörte* ‘a short garment, worn around the hips, apron, part of armour, covering the lower part of the body’.

It is not plausible that the words *korts* and *kõrts* are of different origin and their similarity is accidental. Several words in Estonian (dialects) have variants with front and back vowels in parallel. This is characteristic primarily of onomatopoeic stems, but such variability also occurs in some Low German loanwords in Estonian dialects, e.g. *vooder* ~ *vööder* ‘lining’, *proovima* ~ *pröövima* ‘to try, to attempt, to test’. In the latter the variety is based on different phonetic variants (without vs. with metaphony) in the donor language. Thus the etymologies of the words *korts* and *kõrts* must be observed together.

Formally and semantically, the word *kõrts* may have developed from the Low German loanword *kört* ‘skirt’ as it has been suggested. The suffix-like element *-s* has been added in Estonian, like in some other words, cf. e.g., *nööp* and *nöps* ‘button’. In this case, the word *korts* could have developed from another phonetic variant of the Low German word. The parallel variants of another derivative of the stem *kört*, the words *körtsik* and *kortsik* ‘skirt’ may indicate the variable pronunciation of the Low German source.

There is another possible explanation as well. While examining the etymologies of the words *korts* and *kõrts*, attention has to be paid to the dialectal and colloquial verbs with stems *kört(s)-* and *kort(s)-*: *körtmä* ‘to frill, to ruffle, to pleat’, *körtsima* ‘to ruck, to crease; to sew negligently or unskilfully’, *kortsima* ‘to patch up, to mend clothes; to sew quickly and unskilfully; to frill, to ruffle, to pleat’. These verbs are probably borrowed from Middle Low German *schorten* ‘to shorten; to tighten the clothes with a belt etc., to draw together, to knot; to wrinkle up one’s nose’. Again, the different quality of the vowel in the first

syllable in Estonian could reflect the variable pronunciation in Low German. The suffix-like element *-s* is added in Estonian, like in some other verbs, cf. e.g., *tippima* and *tipsima* ‘to trip’. The words *korts* and *körts* can be derived from the verbs *kortsima* and *körtmä, körtsima*. Considering semantics, ‘wrinkle, fold; tuck, ruffle’ is the result of ‘rucking, frilling, mending (clothes), unskilful sewing’. Note that in dialects there is also the derivative *kört* ‘tuck, ruffle’ (homonymous with *kört* ‘skirt’) from the verb *körtmä*. Thus the word *korts* (and dial. *körts*) probably originates from the Middle Low German verb *schorten*, borrowed into Estonian also as (dial. and colloquial) verbs *kortsima, körtmä, körtsima*. There has been some mutual influence between the words *korts, körts* and *kortsik, körtsik*, derived from the word *kört* ‘skirt’ as well.

Keywords: Estonian, Estonian dialects, Low German loanwords, stem variability, loanword adaptation, lexicology, etymology

Iris Metsmägi
eesti keele ajaloo, murrete ja soome-ugri keelte osakond
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
iris.metsmagi@eki.ee